III. Рецепція художньої спадщини Ренесансу в культурі наступних епох

DOI: 10.32782/2225-479X-2025-41-5
УДК: 821.161.2.09:821.111.09
ORCID: https://orcid.org/0000-0001-9832-7287
ORCID: https://orcid.org/0000-0002-7613-5986

Ковбасенко Юрій
(Київ)
Дячок Світлана
(Хоростків)

Шекспірівська традиція і творчість Ліни Костенко: філологічний та антропологічний виміри

Статтю присвячено дослідженню рецепції та творчої трансформації шекспірівської традиції у творчості Ліни Костенко у філологічному й антропологічному вимірах. Актуальність дослідження зумовлена необхідністю переосмислення міжтекстових взаємодій української та світової літератур у контексті сучасної компаративістики й літературної антропології. Метою статті є виявлення основних стратегій рецепції художньої спадщини Вільяма Шекспіра у творчості Ліни Костенко та з'ясування специфіки трансформації універсальних гуманістичних моделей у контексті українського історико-культурного досвіду. Методологічну основу дослідження становлять компаративний, філологічний, антропологічний, герменевтичний та інтертекстуальний підходи. Проаналізовано антропологічні константи, спільні для творчості обох митців: трагізм морального вибору, конфлікт особистості й влади, проблему історичної відповідальності, образ самотнього мислителя та лідера, який несе тягар влади. Особливу увагу приділено романам у віршах «Маруся Чурай» і «Берестечко», в яких простежено творче переосмислення шекспірівських мотивів, образів і драматичних моделей відповідно до українського культурного коду та національної історіософії. Доведено, що Ліна Костенко виступає не лише реципієнткою, а й творчою продовжувачкою гуманістичної традиції, започаткованої Вільямом Шекспіром. Поетеса інтегрує українську літературу до світового гуманістичного дискурсу, реконструюючи універсальні філософські проблеми крізь призму української історичної пам'яті, національної самосвідомості та антропологічної концепції людини.

Ключові слова: *Вільям Шекспір, Ліна Костенко. «Маруся Чурай», «Берестечко». антропологія, компаративістика, українська література, зарубіжна література, культура, міжтекстова взаємодія, компаративний аналіз, інтертекстуальний діалог.*

Актуальність дослідження зумовлена необхідністю осмислення універсальних філологічних і антропологічних констант у творчості митців різних епох і культур. Зокрема, різні аспекти творчості Ліни Костенко розглядалася в багатьох наукових працях, проте філологічний і антропологічний аспекти її рецептивності в контексті світової (зокрема шекспірівської) традиції потребують ґрунтовного дослідження, особливо в компаративному ключі. Адже саме такий підхід дозволить показати, як українська поетеса реципіює та переосмислює універсальні гуманістичні ідеї великого англійського митця доби Відродження Вільяма Шекспіра.

Порівняльне вивчення творчого доробку Вільяма Шекспіра та Ліни Костенко в зазначеному ключі є релевантним, оскільки обидві постаті відомі як талановиті дослідники та інтерпретатори людської натури. Вони підводять мистецтво до глибинного розуміння людини як морального й духовного центру буття, фокусуючи увагу на екзистенційних дилемах, передовсім внутрішній боротьбі в «межових» умовах непростого вибору та особистої відповідальності за нього. У добу системних криз та дегуманізації культури звернення до спадщини обох цих постатей дозволяє актуалізувати проблематику моральної стійкості та духовного самоствердження особистості, що робить цей компаративний аналіз не лише філологічно, але й соціально та філософськи (антропологічно) значущим.

Метою цієї публікації є дослідження головних стратегій рецепції та продовження шекспірівської традиції у творчості Ліни Костенко у філологічному та антропологічному вимірах.

Шекспір виступив як один із найглибших дослідників людської психіки та суспільної моралі, формуючи універсальні антропологічні константи, які вплинули на подальший літературний процес та філософську думку. Його твори (передовсім трагедії) інтенційовані на дослідження глибоких екзистенційних дилем, що існують поза часовими та географічними рамками, а також внутрішньої боротьби та відповідальності людини й людства за здійснений вибір.

Ключовими для «шекспірівської антропології» є трагізм вибору, втілений у знаменитій дихотомії «бути чи не бути» (“to be or not to be’), а також конфлікт індивіда й влади (зовнішнього світу). Ці колізії породжують образи-архетипи: постать самотнього мислителя (напр., Гамлет), який після важких роздумів не приймає компромісів із ницою реальністю, лідера, що несе тягар історичної відповідальності (галерея постатей вінценосних осіб) та ін. Шекспірівський гуманізм полягає у зосередженості на Людині, Особистості («мірилі всіх речей»), моральний вибір якої стає каталізатором як особистої, так і суспільної трагедії.

Антропологічна концепція Ліни Костенко значною мірою продовжує світовий гуманістичний (антропологічний) дискурс, проте вона експлікується крізь призму передовсім саме українського національного історичного та морального досвіду. Антропологічний аспект Костенко фокусує на людині в її історичному, моральному та екзистенційному вимірах, реалізуючи іманентний український культурний код.

Філологічний та антропологічний аналіз творчості Ліни Костенко, дозволяє максимально конкретизувати дослідницький матеріал і наочно продемонструвати стратегії міжкультурної рецепції. Твори української поетеси, насамперед її історичні романи у віршах та філософська лірика, є валідним матеріалом для демонстрації того, як національний митець не лише реципіює, а й трансформує, переосмислює загальнолюдські гуманістичні ідеї. Зокрема, сучасна українська письменниця демонструє, як вічні теми, що їх розробляв ще Вільям Шекспір (конфлікт обов’язку та почуття, проблема історичної відповідальності, трагедія зради та вибору та ін.), набувають нового звучання в українському культурному коді, тим самим як продовжуючи світову літературну традицію, так і трансформуючи її через глибоке національне історіософське переосмислення. Адже не слід забувати принципової різниці: якщо Вільям Шекспір був репрезентантом могутньої державної (імперської) нації, то Ліна Костенко починала свій творчий шлях у 1960-х, тобто в добу колоніальної залежності України від Московської імперії (котра тоді носила один зі своїх численних псевдонімів – «СРСР»). З одного боку, така різниця не могла не позначитися на варіативності творчості цих митців, але, з другого боку, антропоцентризм їхнього підходу до художнього матеріалу дозволяє вести мову про певні інваріанти.

Ця спорідненість простежується на рівні антропологічного трагізму, коли особистість кидає виклик фатуму або історичній необхідності. Наприклад, відомий шекспірівський мотив трагедії вибору та внутрішнього сум'яття резонує в Ліни Костенко в її осмисленні долі митця у зв'язку з долею його народу. У романі у віршах «Маруся Чурай» героїня постає перед судом, де приватне конфліктує з публічним, а її моральна чистота контрастує з лицемірством оточення, що корелює з конфліктами шекспірівських творів. Філософська ідея про невідворотність розплати за моральну зраду звучить у багатьох рядках української письменниці. Крім того, Костенко, як і Шекспір, осмислює вже згадану колізію «to be or not to be?» крізь призму образу не пересічної людини, а історичного діяча. У «Берестечку» поетеса заглиблюється у свідомість Богдана Хмельницького, висвітлю-ючи його сумніви та відповідальність за національну катастрофу. Цей мотив тягаря лідерства є своєрідним продовженням шекспірівської традиції історичних хронік та трагедій:

ЯК Я ВТОМИВСЯ БУТИ ВСЕ НА ЛЮДЯХ!
Важке це діло – влада, булава.
То вони люблять, то вони не люблять.
Та всяк тебе ще й брудом облива.[1]

Вільям Шекспір створив образ рефлектуючої людини (як уже згаданий Гамлет), що протистоїть неідеальному суспільству. У Ліни Костенко корелятивним є образ Марусі Чурай, протагоністки однойменного твору. Маруся – це постать, що за допомогою пісень, мистецтва несе духовну істину до світу, де панують прагматизм, заздрість і наклеп. Суд над нею фактично став судилищем ницості над духовністю. Це нагадує конфлікт Гамлета зі світом Ельсінора, де правда не потрібна ані Полонію, ані Гертруді, а Клавдієві й поготів. Але попри все реципієнти твору української поетки чують ключову думку:

Ця дівчина не просто так, Маруся.
Це – голос наш. Це – пісня. Це – душа.[2]

Роман у віршах «Маруся Чурай» продовжує шекспірівський мотив трагедії вибору, але вже в контексті українського менталітету доби Гетьманщини. Трагедія Грицька Бобренка є класичним прикладом роздвоєння особистості: внутрішня

[1] Костенко Л. Берестечко: іст. роман. Київ : Либідь, 2010. С. 119.
[2] Костенко Л. Маруся Чурай. Історичний роман у віршах. Київ : А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА, 2018. С. 37.

боротьба між чистим, але «безстатусним», коханням до Марусі (духовність) та соціальним розрахунком (прагненням багатства та статусу через Галю Вишняківну). Цей внутрішній конфлікт і нездатність до чесного вибору призводять до фатального кінця, подібно до вагань шекспірівських героїв. Філософська ідея про невідворотність розплати за моральну зраду звучить як суспільна, а не лише особиста, правда.

Вільям Шекспір постійно досліджував психологію влади, насамперед у своїх хроніках та трагедіях («Макбет», «Король Лір» та ін.). Ліна Костенко продовжує цю традицію, зокрема, у творі «Берестечко». Богдан Хмельницький зображений не як ідеалізований герой, а як людина, що переживає внутрішню трагедію після поразки українського війська. Монолог гетьмана відображає тягар лідера, який помилився, і його самотність на вершині влади, що так само корелює з шекспірівською традицією:

Мені те Берестечко ніколи не простять.
І сам я не прощу собі самому…
Хто я тепер? Найнижчий із найнижчих.
Одна поразка – і пропало все.[3]

Отже, мотив тягаря влади та відповідальності лідера, глибоко досліджений ще Вільямом Шекспіром («Макбет» та ін.), знаходить своє трансформоване продовження в романі Ліни Костенко «Берестечко». Поетеса заглиблюється у свідомість Богдана Хмельницького після трагічної поразки, показуючи його не як ідеалізовану монументальну фігуру, а як людину, що глибоко переживає внутрішню трагедію та самотність. Розгляд вже згаданої колізії «бути чи не бути» крізь призму історичної відповідальності є своєрідним продовженням шекспірівської традиції (хроніки). Монолог гетьмана демонструє глибину психологічного надлому та самоаналізу, характерного для королів і полководців, зображених у шекспірівських творах.

Ці приклади ілюструють, як Ліна Костенко реципіює універсальні шекспірівські антропологічні моделі та реалізує їх на національному історико-естетичному матеріалі, що підтверджує актуальність нашого дослідження.

Таким чином, рецепція шекспірівської традиції у творчості Ліни Костенко виявляється не стільки у прямому запозиченні

[3] Костенко Л. Берестечко ... С. 124.

сюжетів, образів чи мотивів, скільки у філософському продовженні універсальних тем і драматизації моральних конфліктів.

Концептуальне введення в дослідницьке поле категорій «філологічний та антропологічний аспекти» суттєво розширює методологічний інструментарій та забезпечує багатовимірний аналіз. Ця синтетична двоєдиність дозволяє подолати обмеження монолітного літературознавчого підходу і перейти до вивчення художнього тексту в контексті глибинних культурних та світоглядних структур. Зокрема, антропологічний аспект сфокусований на експлікації образу людини (як носія національних та універсальних цінностей) у її історичному, моральному та екзистенційному вимірах, а також на виявленні іманентного культурного коду, імплікованого у поетичному світі. Паралельно, філологічний аспект забезпечує детальну деконструкцію мови як першоелемента творення цього світу, аналізуючи поетику (ритмомелодику, систему тропів, жанрові модифікації) та інтертекстуальний діалог із класичною традицією. Отже, інтеграція цих аспектів дозволяє не лише простежити механізми рецепції традиції на рівні форми, але й осягнути, як творчий суб'єкт продовжує цю традицію, реконструюючи вічні філософські проблеми крізь призму національної самосвідомості.

Костенко, наслідуючи прийоми класичної драми, часто використовує драматичні елементи для посилення ідей і моральних колізій. Яскравим прикладом є сцена суду над Марусею Чурай, яка функціонує як драматична кульмінація. Тут зіштовхуються два світи: світ закону (писаного права) та світ моралі (неписаного права і совісті), що є основою класичної трагедії від часів Еллади (напр., Софоклова «Антігона»). Ця сцена, насичена діалогами, репліками та внутрішніми монологами, підкреслює драматичність вибору та неминучість суспільного протистояння.

Загальна поетика Костенко (ритмомелодика, чіткі рими, тяжіння до класичної строфи) продовжує традицію, що сягає барокової драми. Водночас, її мова насичена філософською метафорикою та алегоричними тропами, які забезпечують інтертекстуальний діалог з класичною традицією. Вона використовує мову не лише для відображення, а й для реконструкції вічних філософських проблем, продовжуючи світову літературну традицію.

Антропологічний аспект засвідчив трансформацію архетипів: шекспірівські універсальні моделі трагічного вибору чи тягаря влади були втілені у національному історичному матеріалі (Богдан Хмельницький та ін.), що дозволило Костенко дослідити український культурний код через призму загальнолюдських цінностей. Філологічний аспект підтвердив, що поетеса використовує класичні драматичні та поетичні елементи (сцена суду, багатошарова метафорика) для посилення морального конфлікту.

Таким чином, Л. Костенко виступає не лише як реципієнтка, а й як продовжувачка, трансформаторка традиції літературної презентації концепції гуманізму (геніально втіленого зокрема у творчій парадигмі В. Шекспіра), а її творчість виводить українську літературу на рівень світового гуманістичного дискурсу, реконструюючи вічні філософські проблеми крізь призму національної самосвідомості.

Список літератури:

Костенко Л. Берестечко: іст. роман. Київ : Либідь, 2010. 232 с.

Костенко Л. Маруся Чурай. Історичний роман у віршах. Київ : А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА, 2018. 224 с.

References:

Kostenko L. Berestechko: ist. roman. Kyiv : Lybid, 2010. 232 s.

Kostenko L. Marusia Churai. Istorychnyi roman u virshakh. Kyiv : A-BA-BA-HA-LA-MA-HA, 2018. 224 s.